

**TIL LEKSIKASI SEMANTIK KATEGORIYASINING NAZARIY
MUAMMOLARI**

N.Komilova

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Kalit so'zlar: kategoriya, polisemiya, semantika, so'z dinamikligi

Kirish. Til leksikasi inson fikrini ifodalash va aloqa jarayonining asosiy vositasi hisoblanadi. Tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida leksik-semantik tadqiqotlar, so'zlarning mazmuniy tarkibini va ularning o'zaro aloqalarini o'rganishni maqsad qiladi. Ushbu maqolada til leksikasining semantik kategoriyalari va ular bilan bog'liq nazariy muammolar ko'rib chiqiladi.

Leksik-semantik kategoriyalarning mohiyatishundan iboratki; leksik-semantik kategoriya so'zlarning ma'no jihatidan birlashishini aks ettiradi. Ushbu kategoriyalar orqali til hodisalarini tizimli ravishda tahlil qilish mumkin. Masalan, predmet kategoriyasi, harakat kategoriyasi, holat kategoriyasi va sifat kategoriyasi kabi asosiy semantik kategoriyalar mavjud. Bu kategoriyalar tilning universal xususiyatlarini belgilaydi va turli tillarda o'ziga xos shakllarda namoyon bo'ladi. Semantik kategoriyalarning muhim xususiyatlaridan biri ularning dinamikligi va o'zgaruvchanligidir. So'zlarning semantik maydonlari yangi ijtimoiy, madaniy yoki texnologik o'zgarishlar ta'sirida kengayishi yoki torayishi mumkin. Bu jarayon so'zlarning ko'p ma'noliligi (polisemiya) va ma'nolar o'rtasidagi chegaralarning noaniqligi bilan bog'liq.

Ayni yo'nalishda asosiy nazariy muammolar sifatida bir qancha fikrlarni keltirib o'tadigan bo'lsak, ularni quyidagicha guruxlarga ajratish mumkin bo'ladi. Birinchi masala bu semantik chegaralar masalasi bo'lib, bunda leksik-semantik tadqiqotlarda so'zlar o'rtasidagi chegaralarni aniqlash muammosi mavjud. Ba'zi so'zlar bir vaqtning o'zida bir nechta kategoriyaga mansub bo'lishi mumkin, bu esa tahlilning murakkabligini oshiradi. Masalan, "uy" so'zi narsa predmetni nomini anglatish bilan bir qatorda, insonning yashash joyini, manzilgohini ham anglatishi

mumkin bo'ladi.

Keyingi masala bu polisemiya hodisasidir. Polisemiya bu bir soʻzning bir nechta maʼnoga ega boʻlishi hodisasi, omonimiya esa ikki yoki undan ortiq soʻzning shaklan bir xil, lekin maʼno jihatidan har xil boʻlishini ifodalaydi. Bu hodisalarni farqlash leksik-semantik tahlilning eng muhim masalalaridan biridir. Misol uchun, “yoz” soʻzi mavsumni yoki yozish harakatini anglatishi mumkin.

Muammolardan yana biri, leksik tizim va semantik maydonlar xisoblanadi. Soʻzlarning maʼnolarini faqat ularning individual xususiyatlari asosida emas, balki semantik maydon ichida tahlil qilish zarur. Bu yondashuv maʼno aloqalarini aniqlashga yordam beradi. Ammo semantik maydonlarning chegaralarini belgilash qiyinchilik tugʻdiradi. Tilshunoslikda koʻp yillardan beri dolzarb xisoblanib kelayotgan konseptual va leksik maʼnolarni farqlashdir. Konseptual maʼno soʻzning umumiy mazmunini, leksik maʼno esa uning til birligi sifatidagi maʼnosini aks ettiradi. Ushbu ikki turdagi maʼno oʻrtasidagi munosabatlar koʻpincha chalkashliklarga sabab boʻladi. Masalan: “oq” soʻzining leksik maʼnosi: rangi oppoq yoki rangsiz boʻlgan narsa boʻlsa, “oq” soʻzining konseptual maʼnosi: poklik, begunohlik yoki tinchlik ramzi demakdir.

Leksik-semantik kategoriyalarning qoʻllanilishi jihatlarini olib qaraladigan boʻlsa bunda, leksik-semantik kategoriyalar til oʻqitish, tarjima, sunʼiy intellekt va kompyuter lingvistikasi sohalarida keng qoʻllaniladi. Masalan, mashinaviy tarjimada soʻzlarning kontekstual maʼnosini aniqlash uchun semantik tahlil muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, til oʻrgatishda semantik kategoriyalarni oʻrgatish oʻquvchilarning leksik bilimlarini oshirishga yordam beradi.

Xulosa

Til leksikasining semantik kategoriyalarini oʻrganish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlar soʻzlarning maʼno jihatidan birlashish xususiyatlarini aniqlash, semantik chegaralarni belgilash va leksik tizimni yaxlit holatda tahlil qilish imkonini beradi. Kelgusida ushbu sohada yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish orqali semantik nazariyani boyitish va amaliy qoʻllanilishini yanada kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lyons, J. (1995). **Linguistic Semantics: An Introduction**. Cambridge University Press.
2. Cruse, D. A. (1986). **Lexical Semantics**. Cambridge University Press.
3. Palmer, F. R. (1981). **Semantics**. Cambridge University Press.
4. Saussure, F. de. (1916). **Course in General Linguistics**. McGraw-Hill.
5. Apresyan, Y. D. (1974). **Lexical Semantics and Lexicography**. Nauka Publishers.
6. Uzbek tilining izohli lugʻati. (2006). Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi.
7. Jafarov, Q. (2010). **Tilshunoslik asoslari**. Toshkent: Universitet nashriyoti.